

De valkuilen van het denken

Over bijgeloof,
illusies en
complotten

18 Zoek de waarheid

Over bijgeloof en illusies

22 Oogklep om oogklep

De valkuilen in ons denken

26 De weg naar de brandstapel

Het droevige relaas van Tjenne

28 Alternatieve geneeskunde

Baat het niet, dan schaadt het niet?

32 De letterlijkheid voorbij

Vele tinten van grijs

36 Traditional healing en hekserij

Volksgeloof in Zuid-Afrika

40 De complotdenker in ons

Je kan het zo gek niet bedenken

43 Doordacht

Een verzameling weetjes en tips

Zoek de waarheid

Over bijgeloof en illusies

© Tinseltown / Shutterstock.com

In de Amerikaanse sf-serie *The X-Files* proberen FBI-agenten Mulder en Scully een aantal onopgeloste en onverklaarbare zaken op te lossen. Mulder gelooft in het paranormale, terwijl zijn partner Scully de verschijnselen wetenschappelijk benadert. Hoe dan ook, de waarheid is te vinden

H

eb jij al eens een zwarte kat gemeden? Een kaarsje gebrand voor goed geluk? Je kindertijd herbeleefd op de sofa van een psychoanalist? Of met behulp van een aluminium hoedje geprobeerd te verhinderen dat aliens je gedachten lezen? De neiging tot bijgeloof zit diepgeworteld in onze hersenpan, niemand ontsnapt eraan. Gelukkig zijn er filosofen die ons leren hoe je bijgeloof en andere illusies kan ontmaskeren.

Bert Goossens

Better safe than sorry

In hun boek *De ongelovige Thomas heeft een punt* ontrafelen Johan Braeckman en Maarten Boudry het onkritische denken van de mens. De twee filosofen nemen verschillende pseudowetenschappelijke praktijken, hoaxes, complottheorieën én religieuze denk-

beelden onder de loep. Aan de hand van die gevalsstudies krijgt de lezer inzicht in de psychologische mechanismen die mensen naar bijgeloof en andere quatsch drijven.

De mens is meester in het verbinden van gebeurtenissen die samen voorkomen. De

keerzijde van ons talent om patronen te zien, is het onvermijdelijk leggen van valse oorzakelijke verbanden, wat zich in bijgeloof kan uiten.

Ons brein is erg gevoelig afgestemd als het op het herkennen van patronen aankomt

De ongelovige Thomas, geschilderd door Caravaggio: in hun boek *De ongelovige Thomas heeft een punt* brengen Johan Braeckman en Maarten Boudry een ode aan de apostel Thomas, die niet zomaar Jezus' woord geloofde. De filosofen ontrafelen het onkritische denken van de mens

en dat kan evolutionair worden verklaard. Boudry en Braeckman geven een verhelderend voorbeeld uit de tijd van onze voorouders.

De jager-verzamelaar die geritsel in een struik aan een leeuw linkte, had een grotere overlevingskans dan de jager-verzamelaar die al fluitend door de savanne liep en weinig verbanden in zijn omgeving herkende. De eerste jager-verzamelaar zal zich meer dan eens aangesteld hebben door weg te lopen nadat er een briesje door de struik waaide. Maar uiteindelijk geldt in de natuur: *better safe than sorry*.

Dat wil niet zeggen dat bijgeloof of andere illusies ons een evolutionair voordeel verschaffen. Het feit dat we soms aan illusies ten prooi vallen, is gewoonweg een neveneffect van cognitieve mechanismen die af en toe de mist ingaan.

Cognitieve dissonantie

Bijgeloof is niet voorbehouden aan goedgelovige of domme mensen.

Sceptici die onderzoek naar pseudowetenschappelijke praktijken en hun *believers* voeren, zijn meer dan eens verbaasd hoe intelligent en welbespraakt hun studieobjecten zijn. Het is soms moeilijk te vatten

hoe verstandige mensen zo diep in hun waanideeën komen vast te zitten.

Zo zijn er leden van Mensa, een vereniging voor mensen met een hoog IQ, die geloven dat je met een sterke geestkracht lepel kan buigen.

Dat je op één bepaald gebied deskundig bent, wil uiteraard nog niet zeggen dat je op alle vlakken een expert bent. Isaac Newton, de geniale natuurkundige, had bijvoorbeeld net zoals veel van zijn tijdgenoten een passie voor alchemie en astrologie. Arthur Conan Doyle schreef naast verhalen over de wetenschappelijk ingestelde privédetective Sherlock Holmes een boek dat het bestaan van elfjes moest aantonen.

Iedereen lijdt aan cognitieve dissonantie, de onaangename spanning die je ervaart bij tegenstrijdige ideeën of bij opvattingen die in strijd zijn met je eigen overtuiging. En ook intelligente mensen laten zich verleiden tot wensdenken, *cherry picking* en andere psychologische mechanismen die hun illusies en bijgeloof bestendigen.

Mensen die verstrikt raken in hun drogredenen, zijn niet altijd vatbaar voor rationele argumenten. Nog moeilijker wordt het als de irrationele denker zich beroept

op bovennatuurlijke elementen, waar de wetenschap zogezegd geen vat op heeft.

Of kan jij soms bewijzen dat er nergens in het heelal ruimtewezens zijn die ons bespioneren?

Gevaarlijke illusies

In zijn boek *Illusies voor gevorderden* gaat de scepticus Boudry nog een stapje verder en houdt hij een pleidooi om niet alleen bijgeloof, maar al onze illusies overboord te gooien. Illusies zijn niet enkel onwaar, maar kunnen ook gevaarlijk zijn.

Een extreem voorbeeld hiervan zijn mensen die aan het syndroom van Capgras lijden. Zij zijn ervan overtuigd dat een vertrouwde persoon in hun omgeving door een sinistere dubbelganger is verwisseld. Ook mensen zonder psychische wanen kunnen in de ban van illusies zijn. Denk aan een getuige van Jehova die een kind laat doodbloeden, omdat hij of zij gelooft dat Bijbelverzen aantonen dat bloedtransfusies een zonde zijn. Of een patiënt die een behandeling tegen kanker links laat liggen ten voordele van enkele homeopathische waterdruppels.

Voor menig atheïst, zoals Boudry, is religieus geloof een bijgeloof als een ander. Er is geen wetenschappelijke basis om te geloven dat de Koran of een ander religieus

De mens is meester in het verbinden van gebeurtenissen die samen voorkomen. De keerzijde van ons talent om patronen te zien, is het onvermijdelijk leggen van valse oorzakelijke verbanden. Zit er echt een prehistorisch monster in Loch Ness of toont de foto een tak van een boom?

boek het woord van 'God' bevat. Maar misschien is religie waardevol om in stand te houden? Is de wereld niet te kil zonder God, Allah en Boeddha?

Boudry ontkent niet dat religie een bron van zingeving kan zijn. Hij verwijst bijvoorbeeld naar een studie die aangeeft dat zowel overtuigde gelovigen als rotsvaste atheïsten gelukkiger zijn dan de levensbeschouwelijke twijfelaars. De wetenschapsfilosoof ziet gewoon geen enkele noodzaak om potentieel gevaarlijke religies als illusies te behouden, als je ongevaarlijk atheïsme als alternatief hebt.

Positieve illusies

Ook positieve illusies moeten er voor Boudry aan geloven. Positieve illusies zijn al te rooskleurige opvattingen over onszelf en onze talenten, onze naasten en onze toekomst. Volgens psychologen laat de overgrote meerderheid van de mensen zich in met positieve illusies. De meeste mensen zijn ervan overtuigd dat ze intelligenter, socialer en betere leiders zijn dan de rest van de bevolking. De allergrootste waandenkers zijn uiteraard ouders die hun spruit aanzien als mooiste en meest getalenteerde van de hele wereld (ook ondergetekende verklaart zich schuldig).

Boudry maakt een onderscheid tussen 'zelfvullend zelfvertrouwen' en het geloof in illusies.

Sportbeoefenaars en supporters weten hoe belangrijk het mentale aspect bij een sportprestatie is. Een hardloper die er vast van overtuigd is dat hij de eerste plaats zal halen, kan een extra boost krijgen die hem nipt als eerste over de finish laat lopen. Als hij ondanks zijn zelfvertrouwen hopeloos laatste eindigt, heeft hij zichzelf vermoedelijk iets voorgespiegeld.

Positieve illusies kunnen niet alleen bijdragen tot zelfingenomenheid, maar ook gevaarlijke vormen aannemen. Denk aan wegpiraten die hun rijkdommen overschatten of aan een bepaalde president van de Verenigde Staten.

De gedachte dat je ver raakt in het leven door jezelf te overschatten, is diepgeworteld. We staren ons blind op succesverhalen en zien te weinig in dat voor al die topondernemers, -wetenschappers en -artiesten er velen zijn die ondanks hun tonnen zelfvertrouwen niet in hun opzet zijn geslaagd. Over hun lot lees je niet in de geschiedenisboeken.

Geloofsonwillekeur

Dan maar alle illusies overboord gooien? Eigenlijk hebben we meestal niet echt te kiezen.

Geloof in een bepaalde overtuiging is geen schakelaar in je hoofd die je door pure wils-

kracht kan omdraaien. Boudry noemt dat geloofsonwillekeur: je kan onmogelijk iets geloven louter en alleen omdat je graag zou willen dat het waar is. Je kan er niet zomaar voor kiezen om plots in het bestaan van kaboutertjes te geloven.

We kunnen dus alleen van de gunstige effecten van positieve illusies genieten, als we niet weten dat ze ons in de ban houden. Maar, zo stelt Boudry, wanneer de waarheid ons recht in het gezicht staart, kunnen we haar meestal niet straal negeren.

Positieve illusies doen zich vooral voor wanneer objectieve gegevens schaars zijn, moeilijk toegankelijk of voor interpretatie vatbaar. Misschien is er dan nog een uitweg: we kunnen ons zo weinig mogelijk aan de onthutsende feiten blootstellen. Zouden we dit magazine, samen met de vervelende filosofische werken, niet beter in het haardvuur deponeren?

Waarheidsprofeten

Stel dat je elke avond bij je partner thuis komt en die aan een korte ondervraging onderwerpt om er zeker van te zijn dat hij of zij geen dubbelganger is. Of dat je bij elk zoutvat nagaat of een of andere snoodaard de inhoud niet stiekem door suiker heeft vervangen. Het leven van zo'n hypersensitieve scepticus is geen pretje.

Een voetbalspits kan maar beter geloven in zijn eigen kunnen: positieve illusies kunnen voor een extra boost zorgen. Het blijft echter opletten: ze kunnen ook bijdragen tot gevaarlijke vormen van zelfingenomenheid, zoals bij wepiraten die hun rijkunsten overschatten

Het is een misvatting dat rationeel en sceptisch denken inhoudt dat je voortdurend aan alles moet twijfelen. Dat leidt net tot paranoïde gedachten. Het scheermes van Ockham, een principe dat stelt dat je de hypothese met zo min mogelijk overbodige aannames dient te nemen, is de beste leidraad.

De ondertitel van Boudry's boek, *Of waarom waarheid altijd beter is*, vormt een straffe boutade. De auteur is overtuigend in zijn pleidooi om overtuigingen die niet stroken met de huidige wetenschappelijke inzichten achter ons te laten. Maar zijn we, eenmaal bevrijd van al onze illusies, dan aan het eindpunt van de verlichting gekomen? Hebben we dan eindelijk de waarheid in pacht?

In het boek *Hoeveel waarheid heeft de mens nodig?* heeft de Duitse filosoof Rüdiger Safranski het over de moeilijke relatie van de mens met 'de waarheid'. Grote denkers zoals Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant en Friedrich Nietzsche gingen allemaal gebukt onder hun zoektocht naar een metafysisch houvast voor hun denken en zijn. De waarheid laat zich niet zo makkelijk vatten.

De werkelijkheid is volgens Safranski noch 'waar' of 'onwaar', maar gewoon werkelijk. Het zijn onze interpretaties die 'waar' of 'onwaar' kunnen worden genoemd.

Natuurwetenschappers vinden hun waarheden met behulp van experimenten en observaties. De menswetenschappen hebben het al heel wat moeilijker om eenzelfde objectiviteit te bereiken. Hoe bepaal je bijvoorbeeld welke historicus of econoom 'de waarheid' spreekt?

Terwijl Boudry waakzaam is voor illusies, is Safranski kritisch voor diegenen die hun waarheid aan anderen proberen op te leggen. Beide denkers hebben een punt.

De laatste jaren zijn we geëvolueerd van een postmoderne samenleving, waarin verschillende waarheden naast elkaar kunnen bestaan, naar een *post-truth* tijdperk. De nieuwe politieke profeten hebben niet langer schroom om de waarheid links (of rechts) te laten liggen. Totalitarisme komt zo weer om de hoek kijken. Daarom is het belangrijk om te blijven vechten voor de ruimte om de werkelijkheid te kunnen interpreteren en om binnen die ruimte kritische vragen te stellen.

Is het waar dat de wereld naar de vaantjes gaat? Dat de innige liefde en vriendschap die ik voor mijn dierbaren voel wederzijds is? Dat mijn deMens.nu-artikels lezenswaardig zijn? Dat mijn leven zin heeft?

Wie de waarheid zoekt, komt zichzelf vroeg of laat tegen.

Meer lezen?

- ***De ongelovige Thomas heeft een punt. Een handleiding voor kritisch denken*, Johan Braeckman en Maarten Boudry, Houtekiet, 2011. Ontdek ook: www.ongelovigethomas.be**
- ***Illusies voor gevorderden. Of waarom waarheid altijd beter is*, Maarten Boudry, Uitgeverij Polis, 2015.**
- ***Hoeveel waarheid heeft de mens nodig? Over het denkbare en het leefbare*, Rüdiger Safranski, Atlas, 2004.**
- **Skepp, Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale, onderzoekt - vrij van religieuze of politieke opvattingen - beweringen en verschijnselen die volgens de huidige stand van de wetenschap bijzonder onwaarschijnlijk of onmogelijk zijn. Meer weten over 'skeptisch' denken? Eén adres: www.skepp.be**

Oogklep om oogklep

De valkuilen in ons denken

© Shutterstock.com

© Thibault Gregoire / Read My Lips

Ruben Mersch,
filosoof en bioloog

We zijn meer advocaat dan rechter en bekijken gegevens niet nuchter en onpartijdig. Maar veeleer: we hebben een standpunt en zoeken argumenten om dat te onderbouwen

J

ij bent hoogstwaarschijnlijk een kakkerlak. En een idioot. Ik ook. We geloven wat we willen geloven, zelfs in politieke en wetenschappelijke kwesties. We grabbelen olijk in de ton der data om ons eigen gelijk te bewijzen. Echter, om de aanklacht te verzachten: we kiezen er niet voor, we zitten zo in elkaar. Maar we kunnen dat overstijgen, nota bene dankzij onze tegenstanders. Ja, die dus, die wij zelf idioten vinden.

Anne-Flor Vanmeenen

Taal heeft een impact, maar je kan racisme bijvoorbeeld niet uitroeien door het woordgebruik aan te pakken. Dat is zoals de stippen bij mazelen wegschminken: het lost niets op

Dit is het verhaal waar Ruben Mersch, filosoof en bioloog, letterlijk en figuurlijk aan schrijft. Al drie boeken lang. Hij noemt zichzelf een pragmaticus, een waarschijnlijkheidsdenker en een nieuwsgierigaard. Hopelijk nog slechts deeltijds idioot. En hij zegt dat je eigen standpunten doorlichten alsof ze van iemand anders zijn, heilzaam is. U vraagt, wij draaien, dachten we. We sprokkelde enkele pittige quotes uit zijn oeuvre en gaven hem een koekje van eigen deeg. Wat volgt is de neerslag van een knapperig gesprek met wijsheden die stuk voor stuk tegelwaardig zijn.

“Ons brein martelt de werkelijkheid tot ze bekend wat we graag willen horen”

Als een groep ingenieurs was aangesteld om ons brein te ontwerpen als waarheidszoeker, dan hadden we hen vast ontslagen bij de voorstelling van hun product. Er hapert van alles aan. We vertrekken graag vanuit een verlichtingsdenken: de weledele mens zoekt en vindt de waarheid. Maar laten we pijnlijk eerlijk zijn: ons brein is daar niet voor gemaakt. Het is een product van de evolutie, waarbij bijvoorbeeld status en behoren tot een groep vaak belangrijker waren dan waarheid. We moesten nu eenmaal overleven. We zien dus wel feiten, maar we lezen ze vaak zoals ze passen binnen onze visie of ons eigen voordeel. We masseren, of martelen de werkelijkheid tot ze strookt met wat we willen denken. Ons denken bepaalt dus heel vaak de feiten, en niet omgekeerd.

“Het meervoud van anekdote is niet data”

Een typische valstrik waar we vaak in tuinen: een verhaal is sterker dan droge data. Een anekdote bewijst in feite helemaal niets, en toch bepaalt ze ons denken krachtiger dan een karrenvracht aan objectieve gegevens. Neem de uitspraak van de Vlaamse minister-president Jan Jambon over mensen die met hun kinderbijslag een huis kopen. Voor zover dat al waar kán zijn, zegt dat helemaal niets over alle andere mensen met een uitkering. Maar het spreekt natuurlijk meteen de verbeelding en de emoties aan. Een heel strategisch middel dus, dat de farma-industrie bijvoorbeeld ook gebruikt. Er is voor elk geneesmiddel waarvan de waarde amper is bewezen en/of de terugbetaling extreem duur is, wel een verhaal te vinden van iemand waarbij het (zogezegd) werkte. En: “Ocharme, hoe kan de regering die zieke mensen dan niet steunen, wat harteloos!” De publieke opinie is snel gevormd en de industrie wrijft zich in de handen. We kijken niet naar de objectieve gegevens en lopen er met open ogen in.

“We gedragen ons als ideologische hypochonders”

Er zijn mensen die op elke morele slak zout leggen en overal iets groters in zien. Denk bijvoorbeeld aan de discussie dat we ‘wit’ in plaats van ‘blank’ zouden moeten zeggen. Dat is in feite een non-discussie; daarin is geen waarheid te vinden. Bepaalde begrippen krijgen een symboolwaarde

maar de onderliggende laag, waar het in feite wél om draait, wordt niet verkend. Taal heeft natuurlijk een impact, maar je kan racisme niet uitroeien door woordgebruik. Dat is zoals de stippen bij mazelen wegschminken: het lost niets op. Symptoom en oorzaak mag je niet met elkaar verwarren.

“De werkelijkheid is een waterbed: als je op één plek duwt, komt het op een andere plek omhoog”

Daarmee bedoel ik dat alles voor- en nadelen heeft. De perfecte oplossing bestaat doorgaans niet. Je moet afwegen wat de meeste impact heeft. Neem bijvoorbeeld het hele gedoe rond plastic zakjes. Ze zijn overal gebannen en we slaan ons op de borst over onze inspanningen om het milieu te helpen. Waar niemand aan denkt, is dat de productie van plastic zakjes qua CO₂-uitstoot veel beter scoort dan die van katoenen draagtassen. En dan is er ook nog de waterkost. Je moet een katoenen tas waanzinnig vaak hergebruiken om hetzelfde te scoren als een plastic zakje. Maar katoen klinkt ‘natuurlijker’ en die dolfijntjes met een maag vol plastic werken op ons geweten. Daar zijn we weer: ons buikgevoel pakt ons denken in. Als wij gewoon op een verantwoorde manier met plastic zakken zouden omgaan, als we die zouden hergebruiken en nergens anders dan in de vuilnisbak dumpen, dan zou er evenmin plasticsoep zijn. Uiteraard kan je niet alles gemakkelijk onderzoeken en afwegen, en zelfs als

Een debat op internet lijkt op egelseks: het is mogelijk, maar je moet voorzichtig zijn. Online worden standpunten heel snel op flessen getrokken en gaan discussies vaak escaleren

iets goed is onderzocht, is het niet evident om alle relevante data te kennen. Ik heb daar wel begrip voor. Maar vaak blijkt toch dat we zonder gegronde reden voor een bepaald standpunt kiezen, en dat we er op de koop toe niet eens van afstappen als er zeer goede tegenargumenten zijn. Terwijl de wereld heel complex in elkaar zit en er zelden eenduidige wonderoplossingen zijn.

“Een debat op internet lijkt op egelseks: het is mogelijk, maar je moet voorzichtig zijn”

Dat is meteen duidelijk met een experiment. Ga naar een willekeurig Facebookprofiel en scheld iemand zomaar de huid vol. Ga vervolgens naar buiten en doe hetzelfde met een persoon die echt voor je neus staat. Je zal zien hoeveel moeilijker dat tweede is. Onze morele drempels liggen veel lager als we alleen met virtuele personen werken. Daarom zijn droneaanvallen trouwens ‘gemakkelijker’ uit te voeren door het leger dan acties ter plaatse. Het is online ook veel eenvoudiger om een karikatuur van je gesprekspartner te maken. Heel snel worden standpunten op flessen getrokken en escaleert een discussie. Overigens, in die zin zouden politici verbod op Twitter moeten krijgen. Als je visie en argumenten in 280 tekens passen, dan zijn ze hoogstwaarschijnlijk veel te kort door de bocht.

“Je ziet een kakkerlakeneffect als je naar de geschiedenis van onze waarden kijkt”

Kakkerlakken hebben weinig dilemma’s: ze volgen gewoon de eerste van de groep. Eigenlijk zijn we niet zo verschillend van hen. Omdat het heel lastig is om voortdurend alles te checken, volgen we gemakshalve vaak onze leiders, zij het nu politici, bekende personen, onze ouders ... Het spreekt voor zich dat je kiest voor de figuren die bij jouw visie aansluiten. Als wetenschapper X het ene zegt, en onderzoeker Y het andere, en jij denkt in de richting van X, dan zal je ongetwijfeld meer geneigd zijn de eerste te geloven. Meestal zonder zelfs na te denken over wat Y zegt. Zoals een brave kakkerlak nemen we klakkeloos over. Handig en begrijpelijk, maar onverstandig tot zelfs gevaarlijk. Denken we maar aan Duitsland in de jaren dertig.

“Meer kennis leidt tot meer polarisatie”

Dat is een van de ontdekkingen die me erg heeft getroffen. Ik dacht vroeger: als mensen meer weten, over meer data beschikken, dan zouden ze bepaalde meningen zeker herzien. Uit onderzoek blijkt echter vaak het omgekeerde. We zijn meer advocaat dan rechter. We bekijken gegevens niet nuchter en onpartijdig. Maar veeleer: we hebben een standpunt en zoeken argumenten om dat te onderbouwen. Hoe meer argumenten je vindt,

hoe zekerder je wordt van je zaak. En dan zijn we weer bij het ‘martelen’ van de werkelijkheid: wie bewijzen zoekt, zal ze hoogstwaarschijnlijk wel vinden. Daarom pleit ik voor nieuwsgierigheid als te cultiveren levenshouding. Blijf verwonderd, blijf open, blijf onderzoekend. Het is het beste tegengif tegen polarisatie.

“Morele principes zijn zoals God: iedereen vindt dat ze aan zijn kant staan”

Mensen schermen vaak met waarden. Rechtvaardigheid, vrijheid ... allemaal mooie maar vage begrippen. De vraag is hoe je ze invult. Wat betekenen ze in de praktijk voor jou? Pas dan krijgen ze slagkracht in een debat. Heel nuttig is om dat met vragen concreet te maken. Wat zou er gebeuren als jouw oplossing voor een probleem zou worden uitgevoerd? Zouden er ook nadelen aan verbonden zijn? Via die weg schep je meer ruimte voor nuance en openheid voor andere standpunten.

“Het is niet omdat je amygdala het eerste woord krijgt, dat je haar ook het laatste woord moet gunnen”

Mensen zijn hokjesdenkers. Dat was evolutionair erg zinvol: je moet niet rustig afwegen of een tijger goed of slecht nieuws is, je moet in een fractie van een seconde gewoon maken dat je wegkomt. De wereld krijgt labels vanuit onze amygdala, een

We zouden veel meer naar elkaar moeten luisteren in plaats van elkaar te bestrijden. Het is niet per se zo dat een visie die niet met de jouwe strookt, daarom moreel verwerpelijk is

emotioneel centrum in de hersenen. Dingen zijn goed of slecht, veilig of gevaarlijk, betrouwbaar of te mijden. Maar de realiteit is natuurlijk wel een beetje complexer dan dat ... Grijs is sexy. En dan heb ik het niet over de lokken van George Clooney, maar over de waarde van genuanceerd denken. Ik ben bijvoorbeeld blij dat Skepp, een organisatie voor kritisch denken die met reden bepaalde alternatieve geneeswijzen op de korrel neemt, tegenwoordig ook zorgvuldig naar de klassieke geneeskunde kijkt. Neem nu het gebruik van anti-psychotica bij oudere, onrustige mensen. De werking is zeer bescheiden, maar de bijwerkingen zijn enorm, zelfs tot levensverkorting toe. Dat is even onwetenschappelijk en moreel bedenkelijk als kwakzalverij. Hou je blik dus open, de wereld is zelden zwart-wit. En het zwart van de ander is de beste kuur tegen jouw eenzijdig wit.

“De basis van onze twisten is geen verschil in kennis, maar een verschil in moraal”

Als we selecteren op feiten die binnen onze visie passen, leidt meer kennis niet tot meer eensgezindheid. En we selecteren omdat ons brein van nature een hokjesdenker is. We klasseren vanuit de onderbuik met spontane en vaak groepsgebonden vooroordelen. Vanuit je genetica en vanuit je opvoeding krijg je heel wat visies mee die zelden in vraag worden gesteld. Zo heb

je verschillende kaders om de realiteit te benaderen. Het gemakkelijkste is om een ‘tegenstander’ in diskrediet te brengen, dan hoef je niet meer te luisteren. De ander is niet goed ingelicht, imbeciel en, wie weet, zelfs moreel verwerpelijk. Maar de wereld is niet in te delen in goede of slechte mensen. En het is niet per se zo dat een visie die niet met de jouwe strookt, daarom moreel verwerpelijk is. We zouden veel meer naar elkaar moeten luisteren in plaats van elkaar te bestrijden. Niet oog om oog, maar oogklep om oogklep. Erken de intenties van je gesprekspartner en erken waar hij over juiste data beschikt. Je tegenstander is je redder, de oogkleppen van een ander zijn de beste remedie tegen die van jou.

“Roepen in de woestijn kan best leuk zijn, maar echt veel levert het zelden op”

Het is zinvol om in een discussie na te denken over wat je doel is. Wil je absoluut je gelijk halen? Of wil je een goede oplossing vinden? Of misschien gewoon bijleren en je blik verruimen? Akelig veel gaat over status(verlies), groepsgevoel en ego-tripperijs. Zeg nu zelf, wat weet je eigenlijk écht over glyfosaat, over kernenergie, over ggo's? Toch is de kans groot dat je er een mening over hebt, dat je misschien al een petitie tekende of dat je er ruzie over maakte met een fanatieke oom op een familiefeest. Toch best vreemd, eigenlijk? Als je een

constructieve discussie wil voeren, zijn de beste tips die ik je kan geven:

- Blijf nieuwsgierig, de wereld is vaak complexer dan je denkt.
- Blijf bescheiden, je bent net zo bevooroordeeld als een ander en je hebt géén moreel monopolie.
- Erken juiste feiten en goede argumenten van je gesprekspartner.
- Zeg sorry als je te ver ging.
- Zoek gemeenschappelijke grond.
- Stel vragen in plaats van argumenten teponeren.
- Luister écht.

Gesneden brood, denk je? Probeer het maar eens. Maar, euh, spreek me gerust tegen als je het anders ziet. Ik luister. *(lacht)*

Meer lezen?

- **Oogklepdenken. Waarom we allemaal idioten zijn**, Ruben Mersch, De Bezige Bij, 2012.
- **Waarom iedereen altijd gelijk heeft**, Ruben Mersch, De Bezige Bij, 2016.
- **Van mening verschillen. Een handleiding**, Ruben Mersch, Borgerhoff & Lamberigts, 2018.

De weg naar de brandstapel

Het droevige relaas van Tjenne

© Larissa Courant

Tjenne wordt symbolisch 'ten hemel gedragen', een monument van de hand van kunstenaar Gerard Moonen dat oproept tot samenwerking en verdraagzaamheid

Hagazussa en toveres

De etymologische oorsprong van 'heks' is niet helemaal duidelijk. Volgens de meest gebruikte verklaring van de Franse historicus Claude Lecouteux zou het woord 'heks' afgeleid zijn van de term 'hagazussa', wat kan worden opgesplitst in 'haga' of 'haag' en 'zussa', wat 'roes' of 'vrouw' zou betekenen. Een 'hagazussa' zou dus verwijzen naar een in een roes verkerende vrouw die zich in een omheinde of beboste omgeving met magie bezighoudt.

In Vlaamse processtukken werd er echter consequent gebruikgemaakt van het begrip 'toveres'. Met 'toveres' werd een persoon met magische krachten bedoeld, die onder andere de toekomst kon voorspellen en de

liefdesmagie kon beoefenen. Enkel wanneer er sprake was van een zogenoemd 'pact' met de duivel, werd er van hekserij gesproken.

Tussen de dertiende en zestiende eeuw bestonden er verschillende straffen voor zogenoemde 'hekserij'. In het dertiende-eeuwse Vlaamse strafrecht werden ontlasting en verbranding als heksenstraffen gestipuleerd, maar in de praktijk zelden toegepast. De toenemende verstrenging van de heksenvervolging werd grotendeels gestuurd door de evoluties in het kerkelijk recht. Zo werd 'toverij' door de pauselijke bul van 1484 bestempeld als iets 'gevaarlijks' en gaf het aanleiding tot het aanstellen van rondtrekkende heksenjagers, die er een eigen rechtssysteem op nahielden. De lokale

warte katten, vliegende bezems, tovenarij en pruttelende kookpotten. De hardnekkige stereotypering van 'heksen' leeft nog steeds door. Het welbekende beeld van de 'oude toverkol' gaat terug tot de zestiende-eeuwse prenten van Pieter Bruegel de Oude. En hoewel de terugblik op heksen vandaag een eerder folkloristisch karakter aanneemt, gaat er een bloedige geschiedenis achter schuil.

Jérémy Celen

bisschoppen waren echter ontevreden met die top-downaanpak, en verkozen om de vervolgingen zelf te organiseren.

Dat leidde in 1486 tot het opstellen van de *Heksenhamer* of *Malleus Maleficarum*, een handleiding voor kerkelijke en wereldlijke rechters met betrekking tot het voeren van heksenprocessen. Die 'handleiding', gebaseerd op een combinatie van volksgeloof en christelijke interpretaties, vormde de basis voor de heksenvervolging in de daaropvolgende twee eeuwen. Het narratief door die documenten heen was de nadruk op het 'verderfelijke' van de vrouwelijke seksualiteit. Een 'heks' werd afgeschilderd als de antipode van de heilige maagd Maria. Ook vrouwen in onze contreien bleven niet gespaard van

Ter hoogte van de beek de Herk wijst een bord richting de steile helling die de wandelaar moet trotseren om tot bij de Tjenneboom te geraken, waar in 1667 de laatste heksenverbranding in Limburg plaatsvond

vervolging, getuige het droevige relaas van Johanna Machiels uit Helshoven, de laatste verbrande heks in Limburg.

Tjenne de heks

De naam 'Tjenne' verwijst naar een zekere Johanna Machiels uit het Zuid-Limburgse Helshoven, in beschuldiging gesteld van hekserij in 1665 en na een twee jaar durend proces veroordeeld tot de doodstraf in 1667. 'Tjenne de heks' zou de verpersoonlijking van het kwaad zijn geweest en anderen tot allerlei wandaden hebben aangezet. Haar straf werd uitgesproken aan de voet van een reusachtige linde nabij een vierdorpenkruispunt van twee oude Romeinse heirbanen. De verbranding van Johanna Machiels vond plaats op de brandstapel zo'n honderd meter verder op het hoogste punt van de vallei, later de Tjenneheuvel genoemd.

Op de plek van de vroegere brandstapel werd de eerste Tjenneboom geplant, die er enkele eeuwen zou staan en uitgroeide tot een reusachtige linde. In de spleten van de boom paste makkelijk een viertal personen en tijdens regenbuien en onweders vormde de boom een goede schuilplaats voor rondtrekkend vee. In 1888-1889 stierf de machtige lindeboom van ouderdom en schoot er wat verderop een populier wortel. De tweede Tjenneboom kende een woeliger bestaan. Volgens de volksoverlevering was de rusteloze geest van de veroordeelde Johanna Machiels in de buurt van de Tjenneheuvel blijven rondwaren. Een twintigtal jaren later trof een zware storm de Tjenneboom, en een deel van de kruin brak af door het natuurgeweld, of was het de toorn van Johanna?

De Tjenneboom kwam gehavend uit de ongelijke strijd met Moeder Natuur, maar bleek solide genoeg om de aanslag te overleven. Intussen deed de Tjenneheuvel, vóór de Duitse inval tijdens de Tweede Wereldoorlog, dienst als uitkijkpost van het Belgische leger. De heuvel was immers strategisch gelegen met een panoramisch zicht op Haspengouw, een groot deel van Limburg en de provincie Luik. Tijdens WO II maakten ook de Duitse troepen en de US Army gebruik van de uitstekend gelegen locatie.

De Amerikaanse troepen trokken in de zomer van 1945 weg, en volgens de overlevering sloeg de dag nadat de geallieerde strijdmachten vertrokken, de bliksem in op de populier. De stam werd volledig opengereten door het hemelvuur en raakte zwaar beschadigd. De getergde Tjenneboom bleef niet gespaard van verdere rampspoed. Zo'n vijftien jaar later gingen kinderen in de restanten van de populier spelen. Na een uit de hand gelopen 'vuurtje stook' ging de holle boomstam in vlammen op. Door een speling van het noodlot werd de boom zo'n driehonderd jaar na de terechtstelling van Tjenne levend verbrand. Enkel de stronk bleef nog staande. Maar het bleek, *excusez le mot*, uitstel van executie. Even later zegen ook de restanten van de eens zo machtige populier neer in het nabijgelegen tarweveld.

Dankzij de inspanningen van lokale beziers rees er ook een derde boom uit de as van Tjenne. Onder impuls van de toenmalige burgemeester Vrancken van Gotem en de Zepperse broeder Arsène Martens werd Tjenneboom III op 22 april 1970 in de

leemgrond van Vochtig Haspengouw aangeplant. Jozef Weyns, de eerste conservator van het Bokrijkmuseum, schreef een kort gedicht dat tot voor kort naast de Tjenneboom prijkte: "Opnieuw geplant door Vranckens hand, waar 'k eeuwen overschouw ons vruchtbaar Haspengouw." Op de plek van Tjennes veroordeling werd er tevens een monument opgericht, waarbij Tjenne symbolisch ten hemel wordt gedragen en de bijbehorende zuilen voor meer samenwerking en verdraagzaamheid staan. Tot heden bleef de intussen volgroeide witte abeel gespaard van verder onheil. De rust op Tjenneheuvel lijkt wedergekeerd.

Meer lezen?

- **De rol van de kerk in de totstandkoming en beëindiging van de heksenvervolging in de Nederlanden en Vlaanderen**, Mirjan Wessel, thesis Utrecht University, 2012.
- **Het gevecht met de duivel: heksen in Vlaanderen**, Fernand Vanhemelryck, Davidsfonds, 2000.
- **Studie van heksensagen in het zuiden van Limburg**, Geert Verdickt, thesis Katholieke Universiteit Leuven, 2002.
- **Tjenneboom**, Xavier Lenaers, artikel uit *Het Belang van Limburg*, 2 augustus 1991.

Alternatieve geneeskunde

Baat het niet, dan schaadt het niet?

© Shutterstock.com

Dat een alternatieve therapeut soms veel tijd en aandacht aan zijn patiënt besteedt, kan bijdragen tot de aantrekkingskracht en populariteit van alternatieve geneeswijzen

Wietse Wiels,
arts, neuroloog in opleiding
en bestuurslid van Skepp

A

Alternatieve geneeswijzen zijn populair, van de middeltjes die je in bijna iedere apotheek vindt tot de meer exotische zaken als gebedsgenezing, reiki en regressietherapie. Sommige therapieën zoals acupunctuur, osteopathie, chiropraxie en homeopathie hebben zelfs een soort erkenning gekregen sinds de wet op de niet-conventionele praktijken uit 1999. Vanwaar die aantrekkingskracht? We gingen hierover in gesprek met Wietse Wiels, arts, neuroloog in opleiding en bestuurslid van Skepp.

Olivier Faelens

De wijze waarop mensen in alternatieve geneeskunde geloven is vaak pragmatisch, als in 'baat het niet, dan schaadt het niet'. Het is alleszins een miljardenbusiness geworden

Wat is alternatieve geneeskunde?

Dat is niet zo eenvoudig te definiëren. Vaak wordt die vraag beantwoord met de oneliner 'alles wat niet bewezen is of kan worden'. Of soms ook in flagrante tegenspraak is met wat bewezen is. Aanhangers van alternatieve geneeskunde zullen die definitie echter niet graag horen, omdat er in ziekenhuizen en bij 'reguliere' artsen ook geneeskunde wordt gebruikt waarvan de werking niet helemaal bewezen is.

Om de zoveel jaar komen alternatievelingen met nieuwe termen aanzetten, bijvoorbeeld complementaire, holistische of integratieve geneeskunde. Daarmee worden meestal vage dingen bedoeld, zoals een genezingsproces waarbij het lichaam zelf wordt gestimuleerd om te genezen. Je kan daar moeilijker tegen zijn. Veel alternatieve geneeskundigen willen niet flagrant in strijd zijn met de wetenschappelijke geneeskunde. Vaak willen ze zelfs als wetenschappelijk worden beschouwd, of op zijn minst als aanvullend op de geneeskunde.

Ze willen erkenning vanuit wetenschappelijke hoek?

De wetenschap heeft de laatste tweehonderd jaar een enorme vooruitgang geboekt. Om van dat wetenschappelijk aura te kunnen genieten, meten alternatieve geneeskundigen zich een wetenschappelijk keurslijf aan, door artikels te produceren,

wetenschappelijke termen te hanteren, academici zich voor hun geneeswijze te laten uitspreken, enzovoort. Ze geloven ook in experiment en bewijs, zolang die hun therapie bevestigen. Die groep noemen we de pseudowetenschappers, met bijvoorbeeld homeopaten die zich in oneindige bochten zullen wringen om toch maar te bewijzen dat homeopathie werkzaam is. Daartegenover staan zij die stellen dat de wetenschap geen echte vooruitgang heeft geboekt, maar die zijn eerder uitzonderlijk. Een hoop therapieën beroept zich echter op een vaag concept van ziel, kracht, energie of universum, wat je bijna per definitie niet kan zien of meten. Zoiets is een geloof in het paranormale, iets dat in principe buiten de wetenschap valt. Veel oosterse geneeswijzen vallen daaronder, maar ook de klassieke osteopathie waar men gelooft dat er een soort van energie vanuit de rug naar de rest van het lichaam straalt. Een andere groep zijn de traditionele volksgenezers of sjamanen. Ze beroepen zich op een traditie en gaan zich niet in de wetenschappelijke arena gooien.

Tot op zekere hoogte is 'ieder zijn waarheid' mainstream geworden. Welke impact heeft dat op het gebruik van alternatieve geneeskunde?

Er is heel wat geschreven over het relativisme dat door bepaalde postmoderne of poststructuralistische stromingen werd

gehanteerd. Dat alles maar een mening is of dat ieder zijn waarheid heeft, is uiteraard een problematische stelling. Mijn antwoord daarop is dat dat ook maar gewoon een mening is (*lacht*) en dat ze mensen die met wetenschap bezig zijn maar beter laten doen, zodat zij de wetenschappelijke vooruitgang met nieuwe resultaten kunnen verderzetten. Je hebt ook geneeskundigen die vanuit het besef van betwifelbare kennis de nadruk gaan leggen op strenge bewijsnormen, zoals het hanteren van statistische relevantie, de herhaalbaarheid van het effect, het gerandomiseerd opdelen van deelnemers in een groep met toegediend medicijn en een andere groep met placebo, enzovoort. Dat is wat ze *evidence-based medicine* noemen, wat nog een stapje 'hoger' is dan *science-based medicine*.

Hoeveel mensen geloven in alternatieve geneeskunde?

Dat hangt van je definitie af. Gaat het over het bezoeken van gebedsgenezers, het gebruik van homeopathie, het drinken van kruidenthee, het bezoeken van een osteopaat? Afhankelijk daarvan ga je grote verschillen in cijfers vinden. Alternatiev's beginnen hun betoog vaak met het grote of stijgende aantal mensen dat gebruikmaakt van alternatieve geneeskunde, maar wat betekent dat? Vroeger geloofde iedereen dat de aarde plat was - een geloof dat trouwens tegenwoordig weer een heropleving

Een hoop alternatieve therapieën beroept zich op een vaag concept van ziel, kracht, energie of universum, wat je bijna per definitie niet kan zien of meten

kent. Dat betekent niet dat het waar is. Ik denk dat de wijze waarop mensen in alternatieve geneeskunde geloven vaak pragmatisch is, als in 'baat het niet, dan schaadt het niet'. Het is alleszins een miljardenbusiness geworden. Kijk maar naar de omzet van bedrijven als Boiron of A. Vogel.

Hoe verklaar jij de aantrekkingskracht van alternatieve geneeskunde?

Er zijn drie belangrijke ideeën: dat het natuurlijk, traditioneel en holistisch is. Het coronavirus Covid-19 is natuurlijk. Aderlaten is traditioneel, maar niet zo gezond. Met holistisch wordt verwezen naar de gehele persoon aan wie aandacht wordt gegeven. In een medische context is er niet altijd tijd voor, maar ook daar probeert men rekening te houden met de context van de patiënt en zich empathisch op te stellen. Dat een alternatieve therapeut soms veel tijd en aandacht aan zijn patiënt besteedt, kan natuurlijk wel aantrekkelijk zijn.

Wat zijn de alternatieve geneeswijzen waar we ons zorgen om moeten maken in België?

De vraag is wat je belangrijk vindt. Dat een geneeswijze juist is, dat ze werkt, dat ze veilig is? Wat ik schadelijk vind, is reguliere behandelingen, zoals chemotherapie of een operatie, stopzetten ter wille van een alternatieve behandeling. Sommige alternatieve geneeswijzen hebben bovendien

negatieve bijwerkingen, wat niet hoort bij een product dat geen bewezen positieve werking heeft. Wat ik persoonlijk heel erg vind, zijn de sociaal-economische gevolgen voor kwetsbare mensen. Het is natuurlijk ook jammer dat rijke mensen hun reiki-meester gek veel geld betalen voor een handoplegging, maar ik word helemaal moedeloos wanneer iemand die ziek is fortuinen betaalt aan een alternatieve en dus niet werkzame therapie in de hoop te genezen. Ik ken verhalen van mensen die hun huis verkopen om hun ziek kind toch maar een alternatieve therapie in Duitsland te kunnen bieden. Erg triestig is dat.

Zie je een evolutie in België op het gebied van alternatieve geneeskunde?

Dat komt en gaat in modes. Soms is het chiropraxie en dan weer osteopathie dat veel aandacht krijgt, met bijvoorbeeld gezondheidseconoom Lieven Annemans die er recent promotie voor maakte. De alternatieve kankerbehandelingen in Duitsland zijn een tijdje populair geweest, maar door rechtszaken en negatieve berichtgeving zijn die nu enigszins op de achtergrond geraakt. Ik heb de indruk dat homeopathie de laatste jaren wat in het defensief is, doordat een aantal grote zorgverzekeraars en organisaties zeggen dat de promotie en terugbetaling ervan moet stoppen omdat genoeg is aangetoond dat het niet werkt. Op het internationale toneel heb je de traditionele

Chinese en ayurvedische geneeswijzen die respectievelijk door China en India sterk worden gepromoot. Ze hebben ook de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) ertoe kunnen brengen om die geneeswijzen, vanuit een soort respect voor cultuurverschillen, in een aantal obscure teksten te erkennen. We hebben de WHO hierover in het verleden al aangeschreven.

Hoe zit het met de spirituele trips onder invloed van ayahuasca, ibogaïne, vliegenzwammen en dat soort dingen?

Bij Skepp hoor je soms dat je niets a priori kan afwijzen, hoewel sommige beweringen zo absurd en in strijd zijn met alles wat we weten dat je ze wel 'de facto' kan negeren. Wijlen Etienne Vermeersch, filosoof en ethicus, schreef daarover destijds een mooi artikel, *Wetenschappelijke a priori's tegenover het paranormale*. Dat geldt niet voor de substanties die je net opsomde en die een duidelijke biologische werking hebben. Het is echter niet gemakkelijk om de effecten van die natuurproducten te onderzoeken, omdat een plant of een eenvoudige joint uit duizenden verschillende stoffen bestaat die elk afzonderlijk zouden moeten worden onderzocht. Door het taboe rond drugs en de *war on drugs* werden veel van die producten niet serieus onderzocht, maar daar is de laatste jaren verandering in gekomen. Gelukkig maar, want uiteindelijk zijn veel geneesmiddelen ontdekt via natuur-

In cannabis vind je hallucinogene THC en zogenaamd kalmerende CBD. Uit onderzoek blijkt CBD een kalmerende werking te hebben bij specifieke aandoeningen zoals pijnlijke spierspasmen bij multiple sclerose en braken bij kanker. Daardoor kopen sommige mensen CBD-olie tegen pijn of om rustiger te worden, zonder enig bewijs van de werkzaamheid ervan

producten. Zo komt aspirine van de wilgenbast en bepaalde chemotherapie komt van de taxushaag. Als je daarenboven bedenkt dat het voor de farmaceutische industrie tot twintig jaar kan duren om een bepaalde geneeskundige molecule te ontwikkelen, dan is het niet onlogisch om bij natuurproducten te gaan zoeken wat er reeds voorhanden is en dat uit te testen. Zo vinden we bij sommige paddenstoelen de stof psilocybine, wat volgens een aantal onderzoeken lijkt te werken bij resistente depressie en enkele sterke vormen van hoofdpijn. Maar het is niet omdat aspirine tegen hoofdpijn helpt, dat je dan op een wilgenbast moet beginnen te kauwen.

En wat met CBD, waar recent veel om te doen was in de media?

In cannabis vind je hallucinogene THC en zogenaamd kalmerende CBD. Uit onderzoek blijkt CBD inderdaad een kalmerende werking te hebben bij specifieke aandoeningen zoals bepaalde vormen van kinderepilepsie, pijnlijke spierspasmen bij multiple sclerose, en braken bij kanker. Door die resultaten zijn een hoop mensen via allerlei winkeltjes CBD-olie gaan kopen tegen pijn of om rustiger te worden, zonder enig bewijs van die werkzaamheid. Via die winkels loop je ook het risico dat het om dure en onzuivere producten gaat. Zeker voor kwetsbare personen zoals kinderen is het belangrijk dat er geen andere stoffen

zoals THC inzitten. Ik raad mijn patiënten die erom vragen dan ook altijd aan om naar een apotheker te gaan, nadat ik ze goed heb geïnformeerd over de wetenschappelijkheid ervan. Ik vind ook dat apothekers de plicht hebben om die informatie duidelijk aan hun cliënteel te geven. Jammer genoeg wordt het door apothekers soms ook voor allerlei andere zaken gepromoot.

Wat is je standpunt over alternatieve geneesmiddelen bij de apotheker?

Ik vind dat problematisch. Ook artsen zijn niet heilig, maar als een arts een loopje met de wetenschap neemt, wordt die door collega's al gauw als kwakzalver of randfiguur gezien. Ik heb de indruk dat dat bij apothekers minder het geval is. Bij de meeste apothekers vind je producten die geen geneesmiddelen zijn en geen enkele wetenschappelijke waarde bezitten. Apothekers zijn hoogopgeleide wetenschappers, maar soms lijkt het commercieel belang de overhand te nemen. In de statuten van de Orde der Apothekers staat nochtans dat het doel van een apotheek niet louter commercieel mag zijn. Een aantal onderzoeken van consumentenorganisaties wijst uit dat apothekers hun klanten over alternatieve geneesmiddelen weinig betrouwbare informatie bieden en die producten zelfs promoten.

Met Skepp willen we nu uitzoeken hoe dat

commerciële systeem van desinformatie kan worden veranderd. We willen nagaan in welke mate apothekers zelf in die middelen geloven of dat ze vanuit louter pragmatisme commerciële overwegingen worden aangeboden. Stel dat de te lage winstmarges op geneesmiddelen een belangrijke oorzaak vormen, dan moet men misschien een structurele verandering doorvoeren om apothekers voldoende winstgevend te maken zonder dat ze kwakzalverij moeten verkopen. Alleszins hebben we in onze nieuwsbrief een oproep gelanceerd om mee na te denken over wat er nodig is om apothekers opnieuw wetenschappelijk onderbouwde producten te laten verkopen. Mensen die hierover vragen of ideeën hebben, kunnen die naar actieapotheken@skepp.be sturen.

Skepp?

Skepp, Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale, onderzoekt - vrij van religieuze of politieke opvattingen - beweringen en verschijnselen die volgens de huidige stand van de wetenschap bijzonder onwaarschijnlijk of onmogelijk zijn. Meer informatie, opiniestukken en nuttige links op: www.skepp.be

De letterlijkheid voorbij

Veel tinten van grijs

© Shutterstock.com

D

Voor vrijzinnig humanisten is het leven eindig, en speelt het zich af in het hier en nu. Maar het is ook in het hier en nu dat we verlies ervaren, pijn lijden, afzien. Gelukkig maar dat we manieren vinden om leed te verzachten, of om ermee te leren omgaan

enkt een vrijzinnig humanist enkel en alleen maar rationeel en wetenschappelijk? Volgens mij niet. De schoonheid van onze levensbeschouwing zit hem net in het feit dat we zélf mogen bepalen wat we denken, hoe we ons leven zin geven, waar we troost in vinden. Als vrijzinnig humanistisch consulent ervaar ik dagelijks dat mensen op zoek zijn naar houvast en betekenis.

Lieve Goemaere

Veel mensen zijn hun houvast kwijt en creëren hun eigen zingevingsysteem: zelf nadenken, zelf conclusies trekken, zelf troost zoeken, zelf betekenis geven ... dát is vrijzinnig humanistisch

Dat ik vrijzinnig humanist ben, heb ik gaandeweg ontdekt. Al werd ik gedoopt en ging ik naar het katholiek onderwijs, geloven is nooit iets voor mij geweest. Ik herinner me dat ik met een lange kaars de kerk binnentradte voor mijn plechtige communie, en bij mezelf dacht: "Dit klopt toch niet? Wat doe ik hier?" Ik zat in het zesde middelbaar toen mijn godsdienstleraar, pastoor Verstraete, vroeg: "Waarom kies je voor moraalwetenschappen? Waarom geen godsdienstwetenschappen in Leuven?" "Ik kan niet, meneer," antwoordde ik, "ik geloof niet in God."

Het was een fijne vaststelling tijdens mijn opleiding dat religie inderdaad niet per se een deel van je leven moet zijn, en dat er best wel wat mensen met datzelfde idee zijn. Dat vrijzinnig humanisten zich zelfs groeperen - wat een openbaring! Het is bij hen ook dat ik een job vond als consultant in een huisvandeMens. Al is mijn vrijzinnig humanisme wel geëvolueerd. Ik heb ontdekt dat niet alles altijd even duidelijk en rechtlijnig is. Wat vrijzinnig humanisme voor mij betekent, is waarschijnlijk niet hetzelfde voor jou. Het is een boutade, maar er klopt wel iets van: zet twee vrijzinnigen rond de tafel, en je hebt drie meningen.

Soepel van geest

Als prille consultant had ik het soms moeilijk als mensen me vertelden: "We geloven niet in God, maar ik voel me wel deel van een groter geheel." Of met nabestaanden die naar hun overleden dierbaren verwezen als sterretjes. Nu, zestien jaar later, ben ik soepeler van geest, meer bescheiden ook. Jij jouw visie, ik de mijne. Bovendien heb ik beseft dat vrijzinnig zijn niet betekent dat zingeving en spiritualiteit geen rol in je leven spelen. Ook wie niet in een god gelooft, gaat op zoek naar wat zijn of haar leven waardevol maakt, betekenis geeft. Zeker op gebied van rouwen en verlies ben ik veel zachter geworden, met als centrale vraag: "Wie ben ik om te bepalen waar mensen al dan niet troost in mogen vinden?"

Dat doet me denken aan een interview met Willem Vermandere voor *deMens.nu Magazine* enige tijd geleden. Hij haalde de Brits-Indiase schrijver Salman Rushdie aan die met zijn uitspraak "hoed u voor de tirannie van de letterlijkheid" waarschuwde voor bepaalde kwalijke gevolgen van godsdiensten. Vermandere hield een pleidooi voor de verbeelding. "Het moet niet waar zijn, als het maar waar-achtig is." Wel, misschien geldt dat ook voor het vrijzinnig humanisme. Enggeestigheid is voor niemand goed.

Ik zie het zo: ik werk als vrijzinnig humanistisch consultant en ik bied vrijzinnig humanistische plechtigheden aan. Hoe ik denk over de plaats van de mens op deze aarde, bijvoorbeeld, en over een leven na de dood, dat is wel duidelijk. Wie in een wereld leeft waarvan de regie in handen van een opperwezen ligt, zal sowieso niet bij mij belanden. Maar moet je rabiaat atheïst zijn vooraleer ik iets voor je kan doen? Neen. Als we ons in het huisvandeMens trouwens alleen maar zouden richten op diegenen die zichzelf expliciet vrijzinnig humanistisch noemen, dan zouden we als organisatie een stille dood sterven. Mensen laten zich nu eenmaal niet meer in hokjes duwen, en bepalen zelf wat zij belangrijk en waardevol in het leven vinden. En dat behoeft helemaal geen goedkeuring van een ander.

Dat werd me pijnlijk duidelijk toen ik een koppel sprak dat voor een huwelijksplechtigheid langskwam. We bespraken het vrijzinnig humanisme, en plots zei de bruid, aarzelend, op kousenvoeten: "Mijn broer is zwaar ziek en elke dag brand ik een kaars. Dat geeft me het gevoel dat ik iets voor hem doe. Maar ik doe dat niet uit geloof, hoor." Dat de dame in kwestie het idee had dat ze zich tegenover mij moest

Na het onverwachte overlijden van de dertigjarige Lotje laten familieleden en vrienden op voor hen mooie plekken een steen met haar naam achter. Zo maakt Lotje de wereldreis die ze zelf nooit heeft kunnen maken. Wie een steen achterlaat, voelt de betekenis die eraan kleeft

verantwoorden, gaf mij een slecht gevoel. Ik wil helemaal geen vrijzinnig humanistische politie zijn. Is het niet eigen aan het vrijzinnig humanisme dat je zelf denkt, en tot je eigen conclusies komt? Waarom zou ze dat kaarsje niet branden als dat haar kracht of troost biedt? Kaarsen zijn toch geen privilege van deze of gene godsdienst?

En natuurlijk zal een gelovig iemand bij een vrijzinnig humanistisch consulent niet vinden waarnaar hij op zoek is, en een vrijzinnig humanist zal ook niet getroost worden wanneer er hem een hemel en een hiernamaals worden voorgespiegeld. Maar tussen dat zwarte en dat witte zijn er toch nog vele tinten van grijs?

Op zoek naar betekenis

De Australische singer-songwriter Nick Cave verloor enkele jaren geleden zijn zoon Arthur na een tragisch ongeval. Op zijn website *The Red Hand Files* beantwoordt Cave vragen van fans - vragen die soms met zingeving, rouw en verlies te maken hebben. Ik beweer trouwens niet dat Cave vrijzinnig humanist is, ik lees wel dat ook hij op zoek gaat naar betekenis. Wat volgt is een stukje uit zijn antwoord op de vraag: "Mijn echtgenoot stierf enkele

jaren geleden, maar ik voel hem overal om mij heen. Hoe kan dat toch?"

"Twee dagen nadat onze zoon stierf, gingen mijn vrouw Susie en ik naar de rots waarvan hij viel. Arthur had iets met lieveheersbeestjes, al van toen hij klein was. Hij hield van ze. Hij tekende ze. Hij identificeerde zich met hen. Terwijl we daar zaten, landde een lieveheersbeestje op Susies hand. We merkten het allebei op, maar zeiden niets. Want zelfs al erkenden we de trieste betekenis ervan, we wilden onze enorme tragedie niet bagatelliseren met sentimentele, magische gedachten. Maar rouw was ons nog vreemd op dat moment. Toen ik bij onze thuiskomst de voordeur opende, landde een ander lieveheersbeestje op mijn hand. Sindsdien zien Susie en ik ze overal. Tijdens de opnames van de nieuwe plaat met Warren (Ellis, collega-muzikant van Cave, red.) vloog een plaag van lieveheersbeestjes de studio in. Ik weet niet wat ik van dat verschijnsel moet maken, maar telkens ik een lieveheersbeestje zie, voel ik met een schok van herkenning dat er iets in de wereld bestaat buiten mijn bevattingvermogen, ook al is het hoogstwaarschijnlijk gewoon lieveheersbeestjesseizoen."

Nick Cave gaat de letterlijkheid voorbij. Een voorbeeldje van dichter bij huis: die bejaarde dame die langskwam om de afscheidsplechtigheid van haar man te regelen. Zelf was ze gelovig, maar hij koos een vrijzinnige dienst, en dat wilde ze respecteren. "Wat verlangde hij ernaar om terug bij onze zoon te zijn." Het koppel had meer dan veertig jaar geleden hun toen achtjarig zontje verloren. Zijn leven lang had haar echtgenoot getreurd en gerouwd, en al had hij er desondanks toch nog het beste van gemaakt, het overlijden van zijn kind was die éne grote mijlpaal geweest die alles had veranderd. Naarmate de man zijn levenseinde voelde naderen, dacht hij steeds meer: we zijn bijna weer samen. Maar zeggen vrijzinnigen niet: na de dood is alles over en uit, en volgt het eindeloze niets? Rook zijn gedachtegang naar iets religieus, iets bovennatuurlijks? Misschien wel, voor wie alles heel letterlijk neemt. Maar wat als je dat niet doet? Natuurlijk wist die man dat hij zijn zoon niet op zijn schoot ging nemen om een babbeltje te slaan, maar dat ze samen verenigd zouden worden in de dood - ja, dat wel. Goed dat hij toch ergens troost in vond.

Vrijelijk bewegen

Voor vrijzinnig humanisten is het leven

Willem Vermandere, zanger, kunstenaar en schrijver, hield in een eerder interview in dit magazine een pleidooi voor verbeelding: "Het moet niet waar zijn, als het maar waar-achtig is."

eindig, en speelt het zich af in het hier en nu. Maar het is ook in het hier en nu dat we verlies ervaren, pijn lijden, afzien. Gelukkig maar dat we manieren vinden om leed te verzachten, of om ermee te leren omgaan. Gelukkig maar dat we zelf betekenis kunnen geven aan wat ons overkomt, dat we proberen zin te geven aan die zaken waar we machteloos tegenover staan. Vroeger had je maar te luisteren. Alles werd verklaard: als je nu afzag, zou je later wel beloond worden, en als iets gebeurde, dan was dat met een reden, zelfs als je die reden niet snapte. De wegen van God waren immers ondoorgrondelijk. Veel mensen zijn die houvast kwijt en creëren hun eigen zingevingssysteem. De tijd van de grote verhalen lijkt steeds verder achter ons te liggen, en we vullen onze eigen levensbeschouwing zelf in.

Zeker jongeren voelen er weinig voor om in een groter ideologisch geheel ingeschakeld te worden. Vroeger was dat anders: je werd grootgebracht volgens een bepaalde overtuiging, en die hield je aan tot je laatste dag. Vandaag gaan we sprokkelen: een beetje van dit, een toefje van dat, overgoten met een sausje van nog wat anders. En dat voor zolang het duurt bovendien. Wat je overkomt, heeft een invloed op hoe

je denkt. Een mama wier dochter verongelukte, zei me: "Vroeger geloofde ik in een hogere orde, maar nu kan ik dat niet meer. Welke god laat er mijn kind sterven?"

Dat mensen zelf op zoek gaan naar die eigen invulling, dát vind ik pas vrijzinnig humanistisch. Zelf nadenken, zelf conclusies trekken, zelf troost zoeken, zelf betekenis geven: ik heb bewondering voor wie het kan. Zoals de mama van Lieselotte. Haar dochter overleed totaal onverwacht door een longembolie toen ze dertig was. Een donderslag bij heldere hemel. En hoe ga je dan verder? Niemand die het weet, tot het moment dat je opeens in die toestand wordt gedwongen, en wel verder moet. Hier volgt een fragment uit de speech die ze hield op de ontmoetingsdag van OVOK, een vereniging voor ouders van een overleden kind.

"Een jaar na Lieselottes overlijden trokken we met een groep familieleden en vrienden naar Nieuwpoort, waar we roosjes van de pier gooiden. We vertelden er iets bij over Lieselotte. Een vogeltje volgde alles opvallend aandachtig ... Lotje was erbij. Het jaar erop hingen we kraanvogels in een boom op de Rodeberg, in de boom die we de Lotjesboom hebben gedoopt.

Na de wandeling verscheen er een pracht van een regenboog ... Lotje was erbij. In Celles gingen we samen wandelen, en liet iedereen op een bepaalde, voor hem of haar mooie en gepaste plek een steen met haar naam achter. Sindsdien zijn Lotjes stenen overal te vinden: van Japan tot Australië, van China tot Namibië. Lotje maakt de wereldreis die ze zelf nooit heeft kunnen maken. Wie een steentje achterlaat, laat trouwens niet zomaar een steentje achter. Velen vertellen me hoe ze die extra dimensie ervaren, hoe ze de betekenis voelen die eraan kleeft. De steen achterlaten blijkt nooit simpel te zijn, want het is Lotje die je bij hebt. We hebben ook vogelhuisjes versierd en opgehangen. Amper enkele weken later was een eerste huisje al bewoond ... Lotje is er altijd bij. Ik zie en voel Lotje overal."

Ik ben blij dat ik mijn 'paardenbril' (oogkleppen, red.) heb afgezet, en me heb bevrijd van eng en al te letterlijk denken. Vrijzinnig humanisme mag geen keurslijf zijn, integendeel, het is ruimte waarin we ons als mens vrijelijk mogen bewegen, en waarin we geen verantwoording hoeven af te leggen over wat en hoe we voelen.

***

Traditional healing en hekserij

Volksgeloof in Zuid-Afrika

© Neil Bradford / Shutterstock.com

Hoewel traditional healers bezig zijn met magische handelingen, focussen zij zich op het goeddoen voor de gemeenschap. Ze voorkomen, diagnosticeren en behandelen alle soorten kwalen of ongemakken

Traditionele geneeswijzen zijn zo oud als de mensheid zelf. Je vindt ze quasi in iedere tijd en cultuur terug. Ondanks de grote vooruitgang van de medische wetenschap houden veel gemeenschappen vast aan alternatieve vormen van geneeskunde. In landen als Zuid-Afrika is *traditional healing* opnieuw aan een opmars bezig en wordt er teruggегреpen naar hekserij voor het verklaren van de dagelijkse realiteit.

Jana Peeters

Herstel van traditionele culturen

Het beroep van *traditional healer* speelt een belangrijke rol in de gezondheidszorg van de zwarte gemeenschap. Zo zijn er naar schatting tweehonderdduizend personen die het beroep van traditional healer in Zuid-Afrika uitoefenen. Vanaf het begin van de kolonisering tot het afschaffen van de apartheid werd dat beroep, samen met hekserij, sterk geweerd. Sinds er meer aandacht naar het herstellen van traditionele culturen gaat, wordt ook een nieuw evenwicht in levensbeschouwelijke opvattingen gezocht. Het is een beleving die niet langer achter gesloten deuren plaatsvindt, maar die opnieuw een rol in het dagelijkse leven speelt.

Met het oog op economische vooruitgang, globalisering en kennisverspreiding werd verwacht dat de traditionele geloofsovertuigingen zouden afnemen. Niets lijkt minder waar. Met een veranderde realiteit wordt ook gezocht naar een aangepaste vorm om de traditionele cultuur te beleven. De meeste zwarte Zuid-Afrikanen identificeren zichzelf als christen, maar vullen hun geloofsbeleving aan met traditionele geloofsovertuigingen. Volgens *Africa Check*, een online nieuwsplatform, zou maar liefst tachtig procent van de zwarte Zuid-Afrikanen eerst op zoek gaan naar een traditional healer als antwoord op een gezondheidsklacht, gaande van de gewone man in de straat tot politici en zakenlui. Door de prominente aanwezigheid van dat gedachtegoed wordt het idee in stand gehouden dat magie en hekserij een feit zijn waarmee rekening moet worden gehouden.

De heks en de healer

Zowel de kennis van traditional healing als hekserij worden in Zuid-Afrika benoemd als *African science*. In beide gevallen kan er sprake zijn van een man of een vrouw. Zij maken deel uit van een evenwicht van goede en slechte krachten die een directe invloed hebben op het welzijn van mens en gemeenschap. Het verschil tussen de heks en de healer is in feite slechts een kwestie van moraliteit. Beiden zijn bezig met bovennatuurlijke zaken, maar zullen die elk voor een ander doeleinde inzetten.

Het beroep van traditional healer speelt een belangrijke rol in de gezondheidszorg van de zwarte gemeenschap. In Zuid-Afrika zijn er naar schatting tweehonderdduizend personen die het beroep van traditional healer uitoefenen

De heks is een kwaadaardige persoon die iemand door middel van schadelijke substanties of rituelen wil treffen. Zowat elke vorm van tegenslag of ziekte wordt gezien als het gevolg van hekserij. Denk bijvoorbeeld aan hiv, tbc of natuurverschijnselen zoals extreme droogte of een slechte oogst. Een traditional healer is een persoon die hulp biedt aan patiënten of cliënten die het slachtoffer van hekserij zijn, door gebruik te maken van gelijkaardige middelen. Hoewel ze ook bezig zijn met magische handelingen, focussen zij zich op het goeddoen voor de gemeenschap. Ze voorkomen, diagnosticeren en behandelen alle soorten kwalen of ongemakken.

Zowel traditional healers als heksen maken gebruik van hetzelfde traditionele geneesmiddel, muti genaamd. Wanneer een traditional healer het voor goede doeleinden gebruikt, spreek je van witte muti of *umuthi omhlope*. Wanneer het voor minder legitieme doeleinden wordt benut, ben je een heks en gebruik je zwarte muti of *umuthi omnyama*. Hoewel het verschil schuilt in de intentie waarmee het middel wordt gebruikt, is het resultaat in vele gevallen hetzelfde. Dat kan gaan van een placebo-effect tot gezondheidsschade en in sommige gevallen zelfs de dood. Het gebruik van muti is ontzettend divers. Als je het niet gebruikt om iemand te beheksen,

dan wel voor het genezen van ziekten zoals hoge bloeddruk, diabetes of zelfs aids. De juiste muti kan je huis beveiligen tegen inbrekers, je auto behoeden voor dieven - of omgekeerd, je beschermen tegen de politie. Daarnaast helpt het je bij het slagen voor een examen of het voorkomen dat je partner vreemdgaat. In dat geval zal de healer een brouwseltje maken met jouw nagel of haar in, vermengd met andere ingrediënten zoals dierlijk bloed. Wanneer je dat rond het kozijn van je slaapkamerdeur smeert, zal je partner niet vreemdgaan. Kortom, de mogelijkheden zijn eindeloos.

Het woord 'muti' is afkomstig uit het Zoeloe en is afgeleid van het woord voor 'boom'. Het verwijst naar de wortels, bladeren, boomschors die gebruikt worden als bestanddeel. Ook dierlijke stoffen zoals bloed of vet worden aangewend voor het maken van muti. Die bestanddelen worden aangelengd met chemische middelen zoals petroleum, kwik, chroom of kopersulfaat. Uiteraard, hoe zeldzamer het bestanddeel, hoe duurder de muti. De Zuid-Afrikaanse media maken regelmatig melding van zogenoemde muti-moorden,

waarbij kinderen of personen met albinisme wegens vermeende magische krachten worden vermoord. Een paar armen, benen of geslachtsdelen van een persoon met albinisme zouden voor vijftienduizend dollar op de zwarte markt te vinden zijn.

Tokoloshe, de goblin van de heks

De tokoloshe, een mythische figuur uit de Zoeloe-cultuur, maakt deel uit van dat volksgeloof. Het lelijke wezentje staat bekend onder verschillende benamingen als hili, gilikango, chikwambo of mubobobo en wordt gezien als de slaaf van een heks. Hij is te vergelijken met een kwaadaardige dwerg of een *goblin*, wat je meteen een beeld van zijn uiterlijk geeft. Het is een klein, dik en vooral lelijk ventje met veel haar en felgele ogen. De tokoloshe wordt door heksen ingezet om anderen schade toe te brengen. Hij staat erom bekend voorwerpen in huis te bewegen of kapot te slaan, of met stenen te gooien. Hij wordt echter het meest gevreesd voor het verkrachten van vrouwen die 's nachts in bed liggen. Dat is een van de redenen waarom de meeste zwarte personen in Zuid-Afrika in een bed op bakstenen

Zowel traditional healers als heksen maken gebruik van hetzelfde traditionele geneesmiddel, muti genaamd. Regelmatig wordt melding gemaakt van zogenoemde muti-moorden, waarbij kinderen of personen met albinisme wegens vermeende magische krachten worden vermoord

slapen ter bescherming tegen die kleine kwelgeest.

De tokoloshe vervult een belangrijke maatschappelijke rol als zondebok voor het onrecht dat iemand wordt aangedaan of het ongeluk dat een persoon treft. Hij wordt net als bij andere vormen van bijgeloof opgevoerd om moeilijke situaties te verklaren. Denk bijvoorbeeld aan een doodgeboren kind of de geboorte van een kind met een handicap. In dat geval wordt er gesproken van een tokoloshe-baby. Zo wordt een kind makkelijk ontmenselijkt waardoor verwaarlozing, mishandeling en zelfs moord sociaal acceptabeler worden. Is er een ongeplande zwangerschap of ontbreekt het een vrouw aan lust in de slaapkamer? Dat komt waarschijnlijk omdat ze met een tokoloshe sliep. Het erbij betrekken van een tokoloshe helpt met andere woorden om een gewoon fenomeen aan de hand van bovennatuurlijke theorieën te verklaren. Het biedt een uitweg waarbij men op een aanvaardbare manier met een probleem kan omgaan.

Hoewel men de aanwezigheid van een tokoloshe nooit heeft kunnen bewijzen,

De meest significante eigenschap van traditional healing en hekserij is dat het een antwoord op elke mogelijke situatie kan bieden. Het is een verhaal van identiteit, van het zoeken naar betekenis en van angst voor het moeilijk verklaarbare in een veranderende samenleving

heeft de gemiddelde Zuid-Afrikaan er een heel goed beeld van hoe hij eruitziet. Of ze er nu in geloven of niet, het lijkt erop dat iedereen weet wat dat wezen is. Zijn vermeende aanwezigheid strekt zich uit over meerdere domeinen zoals politiek, economie, het rechtssysteem en zelfs 'wetenschappelijke' magazines waarin melding van die kwelduivel wordt gemaakt. Door hun kleine en harige uiterlijk worden apen regelmatig voor tokoloshe aangezien. Om die reden zijn er in Zuid-Afrika al veel onschuldige apen afgeslacht. In 2012 werd groots uitgekapt met een vangst die ook de media haalde. Wetenschappers die de foto's onder ogen kregen, konden het wezen echter makkelijk identificeren als een galago of *bushbaby*. Verder onderzoek was jammer genoeg niet mogelijk omdat er magische rituelen op het dier werden uitgevoerd, waarna het in de plaatselijke rivier werd gegooid.

Baat het niet, dan schaadt het niet?

Meestal wordt bijgeloof of volksgeloof als tamelijk onschuldig beschouwd. In tegenstelling tot religie zal men niet snel geneigd zijn tot het bekeren van anderen. Hoewel er dus een vrij grote tolerantie tegenover

bijgeloof bestaat, zijn er gevolgen die variëren van een interessant verschijnsel tot fenomenen met schadelijke consequenties. Daarom heeft de Zuid-Afrikaanse overheid inspanningen geleverd om de traditionele gezondheidssector te reguleren. Voordien was traditional healing samen met hekserij verboden onder de *Witchcraft Suppression Act*.

Met het oog op het herstel van de Afrikaanse folklore, maar ook wegens de bevolkingsgezondheid werden er pogingen tot onderzoek gedaan. Hoewel een aantal planten bioactieve of helende eigenschappen hebben, is het moeilijk vast te stellen of muti een helende werking heeft. De reden daarvoor is dat het gecombineerd wordt met verschillende bestanddelen die op zich al schadelijk kunnen zijn. Bovendien wordt er weinig rekening gehouden met hoeveelheden en verhoudingen. Er werd geprobeerd het beroep en de behandelingen te registreren, wat al snel onmogelijk bleek doordat de kennis en praktisering een geheim zijn. Desondanks leeft er frustratie bij de traditional healers omdat ze niet dezelfde erkenning als artsen en wetenschappers krijgen. Zo

zal je de kosten van traditionele geneeskunde niet kunnen indienen bij je verzekeringsfonds. Als je bovendien weet dat er in Zuid-Afrika gratis ziekenzorg ter beschikking is in staatsziekenhuizen, lijkt het een prijs die men er graag voor over heeft.

De meest significante eigenschap van traditional healing en hekserij is dat het een antwoord op elke mogelijke situatie kan bieden. Dat maakt het ontzettend bruikbaar voor het Afrikaanse bijgeloof. Waar Europeanen steeds minder nood lijken te hebben aan bovennatuurlijke verklaringen, is het iets waar Zuid-Afrikanen opnieuw sterk aan vasthouden. Het is een verhaal van identiteit, van het zoeken naar betekenis en van angst voor het moeilijk verklaarbare in een veranderende samenleving.

Meer weten?

Op 5 oktober 2020 organiseert het Vermeylenfonds in Hasselt een voordracht over traditional healing en hekserij in Zuid-Afrika.

De complotdenker in ons

Je kan het zo gek niet bedenken

© Shutterstock.com

Brecht Decoene, moraalfilosoof

Iedereen zal op een gegeven moment in zijn leven wel een bepaalde complottheorie hebben geloofd of als zeer waarschijnlijk geacht. Complotdenken is spannend en aantrekkelijk. We zijn er met andere woorden kwetsbaar voor

D

e Amerikaanse president Trump die beweert dat de klimaatopwarming een complot van China zou zijn. Condensstrepen van vliegtuigen die geheime chemische oorlogswapens zijn. Het coronavirus dat is opgezet door Bill Gates. Een kort onderzoek op sociale media toont al gauw dat dit soort ‘artikels’ gretig wordt gedeeld. Zelfs al zijn het weerlegbare nonsens, waarom geloven mensen ze toch en gaan ze erin mee?

Ellen Vandevijvere

Brecht Decoene: "Het is onze morele plicht om foute denkbeelden via rationele gesprekken - niet via dwang en intimidatie - de wereld uit te helpen. Nepnieuws, bedrieglijke en manipulatieve propaganda, dwaalgedachten en onwaarheden moeten worden weerlegd."

Vandaag is er onwaarschijnlijk veel informatie beschikbaar, maar net door die hoeveelheid lijkt het steeds moeilijker om door de bomen het bos te zien. Mensen worden onzeker over hoe de wereld in elkaar zit en zoeken naar antwoorden. Om meer inzicht te krijgen in wat complotdenken betekent en hoe je ermee kan omgaan, praten we met Brecht Decoene, moraalfilosoof en auteur van het boek *Achterdocht tussen feit en fictie. Kritisch omgaan met complottheorieën*.

Is er een verband tussen een bijgelovig iemand en een complotdenker? Hoe zie jij dat?

Zijn de meeste mensen niet een klein beetje bijgelovig? En dat is misschien wel ten dele het antwoord op die vraag. Bijgelovigheid en complotdenken komen zo vaak voor dat ze waarschijnlijk iets zeggen over de manier waarop ons brein werkt. Beide zijn zo wijdverspreid dat je niet meer kan spreken van een aparte, afwijkende manier van denken. Iedereen zal op een gegeven moment in zijn leven wel een bepaalde complottheorie hebben geloofd of als zeer waarschijnlijk geacht. Daarom niet per se het hele scala aan typische complottheorieën. Ook bij mij was dat het geval zo'n twintig jaar geleden. De televisieserie *The X-Files*, de film *JFK* van Oliver Stone, de stripreeks *XIII* en de documentaire *Kurt & Courtney* van Nick Broomfield deden bij mij het idee ontstaan dat samenzweringen en alternatieve versies van de geschiedenis die men voor de massa verborgen hield zeer waarschijnlijk waren. Complotdenken is spannend

en aantrekkelijk. We zijn er met andere woorden kwetsbaar voor, zowel praktisch als theoretisch opgeleide mensen, zowel eenvoudige als hooggeleerde mensen.

Het is natuurlijk wel zo dat bijvoorbeeld een minder wetenschappelijk of zelfs een antiwetenschappelijk spiritueel wereldbeeld een grotere voedingsbodem is voor zowel bijgeloof als complotdenken. En dat lijkt mij heel belangrijk om in te zien. Bepaalde wereldbeelden faciliteren het aanvaarden van onwaarschijnlijke beweringen en concepten. Maar het is een stuk ingewikkelder dan dat. Er zijn nog andere psychologische, politieke en sociologische aspecten die dat versterken. Die komen aan bod in mijn boek.

Wat is voor jou een recente complottheorie?

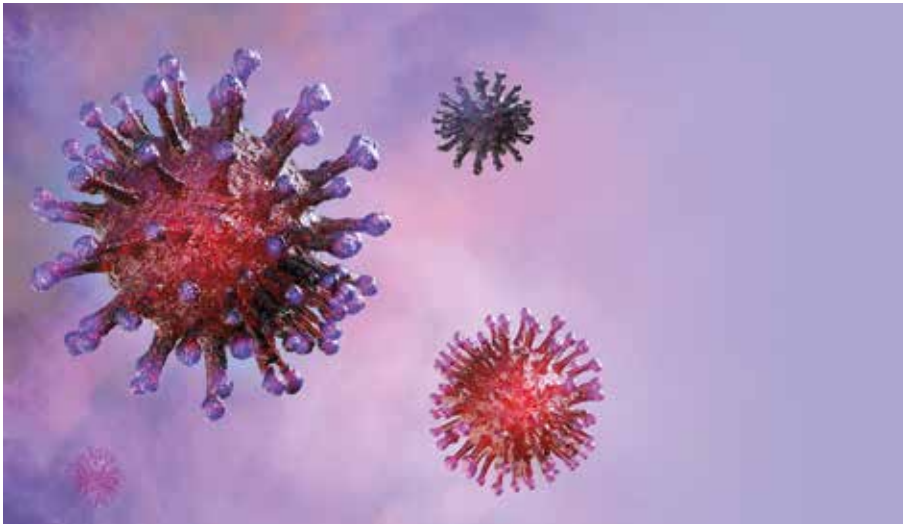
Eerst en vooral moet je weten dat er iedere dag nieuwe complotverzinsels worden bedacht en verspreid. Tegen de tijd dat dit artikel klaar is voor publicatie, zal de meest recente complottheorie die ik nu vermeld dat al niet meer zijn. Bovendien ontstaan er zoveel complotvermoedens dat ze onmogelijk door één persoon zijn bij te houden. Meestal is die nieuwe complottheorie zelfs gewoon het herhalen of recyclen van oude recepten. Oude wijn in nieuwe zakken. Vaak is er wezenlijk niets nieuws onder de zon. Maar als je mij toch dwingt (*lacht*), dan zijn momenteel de complotversies rond het coronavirus natuurlijk enorm hip: de verspreiding ervan was gepland, zegt men. Het is zogezegd ontwikkeld in een laboratorium,

want in 2015 zou er een patent op zijn aangevraagd. Het zou een *virus attack* zijn, gesponsord door de Amerikaanse zakenmagnaat Bill Gates, enzovoort.

Een ander recent voorbeeld: enkele minuten na de bekendmaking van het overlijden van de Amerikaanse basketbalspeler Kobe Bryant zag je dat de 'wedstrijd' voor beste complottheorie als het ware was begonnen. Want dat is ook typisch voor complottheorieën: er is er niet één, maar vaak doen er meerdere versies de ronde. Twee andere interessante aspecten van complotbedenksels zijn dat ze in de meeste gevallen onderling logisch en/of feitelijk tegenstrijdig zijn én dat ze met andere voorvallen worden gecombineerd. Zo had Bryant een tatoeage van een kroon. En kroon betekent corona, dus is er een verband met het virus. Je kan het zo gek niet bedenken of het heeft met elkaar te maken. Dat is ook typisch voor de mentaliteit van een *full-blown* complottheoreticus: niets is toevallig, alles is met elkaar geconnecteerd.

Waarom is het zo moeilijk om de gedachtegangen van een complotdenker te doorprikken? Hij of zij heeft op sommige vlakken namelijk wél gelijk, en wie weet is het wel waar? Denken we maar aan het Watergateschandaal.

Net omdat het complotdenken inspeelt op ons wereldbeeld, op onze intuïtieve aannames van de werkelijkheid, op onze verwachtingen die door verhalen en films zijn gevormd. En we moeten uiteraard niet naïef zijn: complotten bestaan. Samenzweringen

is des mensen. De geschiedenis zit vol staaltjes van authentieke complotten. Het zou vreemd zijn dat er in de toekomst niet nog enkele vuile kwesties zullen worden blootgelegd. Dat voedt natuurlijk de gedachte dat groteske, karikaturale, door filmfantasie aangewakkerde complotverzinsels geloofwaardig en mogelijk zijn.

Je ziet mensen ook heel regelmatig de makkelijke denkfout maken dat omdat Watergate een samenzwering was die men in de doofpot wilde steken of omdat wat klokkenluider Edward Snowden over de NSA aan het licht bracht, waar is gebleken, dat daarom het eerste het beste nieuwe complotvermoeden waarschijnlijk eveneens waar is. Maar het ene valt niet uit het andere af te leiden. Dat is behoorlijk voorbarig. Je moet geval per geval bekijken. Het ene kan een echt complot zijn, terwijl het andere bij nader inzien een niet-onderbouwde, van de pot gerukte complottheorie is.

Als iemand complotberichten op sociale media verspreidt, moet je daarop reageren? En hoe dan?

Ik vind dat een heel moeilijke kwestie. Ten eerste moet je niets. (*lacht*) We zijn een vrij land, met vrije meningsuiting. Dat betekent dat je het recht hebt om onzin te verkopen en dat een ander het recht heeft die onzin te negeren.

In de tweede plaats is het algemeen geweten dat sociale media wel eens een discussiebeerput blijken te zijn, waar het fatsoen wegvalt. Mensen schelden of bedienen zich van drogredenen en weten

niet wat het betekent om deel te nemen aan een rationeel gesprek. Ze wijken af van het onderwerp. Plots antwoorden ze niet meer - zeg maar, de hit-and-runtechniek. Men heeft geen respect voor wetenschappelijke methodes, enzovoort.

Bovendien moet je voor sommige complottheorieën over behoorlijk wat bagage en feitenkennis beschikken. Ga je al te enthousiast in discussie treden met een doorgewinterde complotdenker, dan zou het wel eens kunnen dat die jou vakkundig overstelpt met halve waarheden, zaken waar je nog nooit van hoorde, uit de context gehaalde informatie en verwarrende vragen. Inhoudelijk onvoorbereid ten strijde trekken lijkt me dus contraproductief: misschien begin jij wel te twijfelen en zal hij het gevoel hebben dat hij de discussie heeft gewonnen. Dat risico bestaat. En een kritische denker moet zich daarvan bewust zijn. De neiging is groot om ervan uit te gaan dat, omdat bepaalde complotonzin absurd en dom klinkt, de aanhanger van die theorie ook niet bijster intelligent is. Maar dat klopt niet.

Tegelijk vind ik natuurlijk dat het onze morele plicht is om foute denkbeelden via rationele gesprekken - niet via dwang en intimidatie - de wereld uit te helpen. Onze opvattingen bepalen ons gedrag en onze keuzes. Nepnieuws, bedrieglijke en manipulatieve propaganda, dwaalgedachten en onwaarheden moeten worden weerlegd, maar natuurlijk niet tot vervelens toe. Daarmee bedoel ik: net zoals samenzweringsmythes

Iedere dag worden er nieuwe complotverzinsels bedacht en verspreid, onder meer via sociale media: zo zijn momenteel de complotversies rond het coronavirus enorm hip

het leven van de complotdenker op fanatieke wijze kunnen beheersen, kan dat ook het geval zijn bij degenen die ze kritisch willen ondergraven.

Dus daarom zou ik, als ik mij moet beperken tot een tweetal tips, aanraden om op sociale media door te verwijzen naar bronnen die dat reeds uitgebreid deden en om je te beperken tot mensen uit je vertrouwde omgeving. Mensen op sociale media met wie je geen band hebt, zullen niet gauw geneigd zijn zich te laten overtuigen door iemand die ze niet kennen.

En ja, misschien toch nog een derde tip: verwacht ook geen wonderen van enkele rationele argumenten of van die paar gesuggereerde wetenschappelijke studies. Mensen veranderen niet in een uur van gedacht. Geef hen de tijd om het te verwerken en te laten doorsijpelen, of om het ook nog eens via een ander kanaal te vernemen. Houd jezelf voor ogen. Hoe werkt dat bij jou? Stel geen onredelijke, onrealistische verwachtingen aan je gesprekspartner. Soms duurt het enkele weken voordat je helemaal toegeeft dat je je oude inzichten naar de prullenmand moet verwijzen.

Meer weten?

Achterdocht tussen feit en fictie. Kritisch omgaan met complottheorieën, Brecht Decoene, Academic & Scientific Publishers, 2016.

Gezegd

“Angst is de belangrijkste bron van bijgeloof en een van de belangrijkste bronnen van wreedheid. Angst overwinnen is het begin van wijsheid.”

- Bertrand Russell, Britse filosoof en wiskundige.

“Waarover men niet kan spreken, daarover moet men zwijgen.”

- Ludwig Wittgenstein, Oostenrijks-Britse filosoof.

“Met een spitsvondig citaat bewijs je niets.”

- Voltaire, Franse filosoof en vrijdenker.

Stof tot nadenken

Is de waarheid altijd beter? Enkele doordenkers:

- Stel dat je tijdens de Tweede Wereldoorlog een Joods gezin onderdak verleent. Wat zeg je als een nazibrigade bij je aanklopt met de vraag of je Joden schuilhoudt?
- Stel dat er een brief op de tafel ligt waarin staat of je partner je al dan niet trouw is. Wat doe je met de enveloppe?
- Vandaag kan je via DNA-onderzoek opsporen of je bepaalde erfelijke ziekten met je meedraagt. Wil jij zo'n test laten uitvoeren?
- Stel dat het mogelijk is om de datum van je overlijden te kennen, zou jij die willen weten?
- Moet je op een begrafenis eerlijk zijn?

Bijgelovige duiven

Wist je dat de mens niet de enige diersoort is die bijgelovig is. Bij zijn experimenten stelde de Amerikaanse psycholoog Burrhus Skinner gedrag bij duiven vast dat verdacht veel op 'bijgeloof' leek. Een apparaat gaf op geregelde tijdstippen, geheel at random, voer aan duiven. De duiven legden evenwel een verband tussen het voer en hun toevallige bewegingen, die ze nadien steeds vaker uitvoerden. De één maakte voortdurend draaiende bewegingen, de ander een repetitieve beweging in eenzelfde hoek van de kooi.

Bron: Frans de Waal, Amerikaans-Nederlandse bioloog, in *Psychologie Magazine*.

Kritisch denken

Kan je onderstaande concepten verbinden met de juiste uitleg?

1. Cognitieve dissonantie
  2. Wensdenken
  3. Scheermes van Ockham
  4. Hoax
  5. Cryptides
  6. Clairvoyance
  7. Cherry picking
  8. Pareidolie
- a. Dieren waarvan het bestaan slechts wordt verondersteld, bijvoorbeeld Bigfoot.
  - b. De onaangename spanning die iemand ervaart bij tegenstrijdige overtuigingen, ideeën of opvattingen of bij handelen in strijd met de eigen overtuiging.
  - c. De stelling dat de hypothese moet worden gekozen die de minste aannames bevat en de minste entiteiten veronderstelt, wanneer er verschillende hypothesen zijn die een verschijnsel in gelijke mate kunnen verklaren.
  - d. Een psychisch verschijnsel waarbij iemand een zodanige interpretatie van onduidelijke of willekeurige waarnemingen heeft, dat hij hierin herkenbare dingen meent waar te nemen.
  - e. Engels woord voor poets, nep, bedrog, truc, oplichterij, broodjeaapverhaal.
  - f. Datgene wat men wenst als waar te beschouwen.
  - g. Een uitdrukking in de Engelse taal voor een discussietactiek waarbij bewijzen, uitspraken of feiten selectief genoemd worden om een standpunt te verdedigen. Data en gegevens die dat standpunt mogelijk ontkrachten of nuanceren worden daarbij verzweven.
  - h. Ander woord voor helderziendheid, het vermogen dat iemand zou bezitten om op buitenzintuiglijke wijze beelden te zien van gebeurtenissen die zich op een andere plaats of in een andere tijd voordoen.

Oplossingen: 1b - 2f - 3c - 4e - 5a - 6h - 7g - 8d.

ZORG GOED VOOR JEZELF EN ELKAAR.

Mensen zorgen voor elkaar. Het zit in onze natuur. Want wij leven samen in vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Dat is de kern van het humanistische DNA van de VUB en het UZ Brussel. Het is ook de drijfveer van onze zorgverleners die vandaag meer dan ooit onze helden zijn.

Help helpen. Ontdek hoe jij de zorgverleners van het UZ Brussel kan helpen op

WWW.UZBRUSSEL.BE/VRIJWILLIGERS